

УДК 78.071(477.53)ЛЕВЧЕНКО

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2023.28.293160>

Валентина Титаренко, м. Полтава

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0553-4277>

ФЕНОМЕН ОСОБИСТОСТІ ПРОФЕСОРА ГРИГОРІЯ ЛЕВЧЕНКА

У статті розкрито феномен особистості професора Григорія Левченка (1933–2022) – педагога, дослідника музичного фольклору, хормейстера, композитора, громадського діяча, засновника і художнього керівника українського народного хору «Калина» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (1979–2022). У процесі узагальнення автором тривалого досвіду співпраці з педагогом-митцем доведено унікальну цілісність його яскравої особистості, яка ґрунтується на трьох цінностях – українська народна пісня, рідна мова й Україна, котрі визначили зміст і напрям його багатогранної діяльності. Акцентовується, що творчий підхід професора до кожної справи сприяв упровадженню авторських навчальних посібників, а також оригінальних педагогічних, мистецьких і менеджерських методів, прийомів і засобів.

Ключові слова: Григорій Левченко; феномен особистості; український народний хор «Калина»; кафедра музики; Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка; організаційна, навчальна, виховна, наукова діяльність викладача.

Постановка проблеми. Україна пишається своїми героями, які виборюють її незалежність, розбудовують унікальну національну науку, культуру, мистецтво та освіту. Полтавщина, як визнана духовна столиця нашої держави, подарувала світові відомих учених, митців, педагогів, політичних і громадських діячів, з-поміж них біля 600 музикантів (співаків, інструменталістів, хормейстерів, диригентів, композиторів), творча спадщина яких складає золотий фонд художньої культури України.

Упродовж 60 років тривала потужна мистецько-педагогічна діяльність професора Григорія Семеновича Левченка (1933–2022) – українця-патріота, диригента, хормейстера, педагога, фольклориста, аранжувальника, композитора, ім'я якого внесено до авторитетних довідникових видань не лише Полтавщини («Хто є хто на Полтавщині. Видатні земляки» (Болгов, 2004) та України («Митці України» (Лабінський, Мурза, Кудрицький, 1992), «Українська музична енциклопедія» (Скрипник, 2011)), але й

світових – «International Who's Who in Musicians' Directory» (Cambridge: The International Biographical Center, 1996), що видається в Англії з 1935 року (Сулаєва, 2011, с. 78).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перше в історії педагогіки спеціальне дослідження, присвячене мистецько-педагогічній діяльності Г. Левченка здійснила асистент кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (далі – ПНПУ ім. В. Г. Короленка), керівник оркестрової групи українського народного хору «Калина» Ю. Комишан (2021). Автор дисертації логічно продовжила численні наукові розвідки свого наукового керівника – доктора педагогічних наук, професора Н. Сулаєвої (2011). Художньо-популярні книги, нариси, репортажі належать «калинянці», учителю української мови і літератури В. Гайдамаці (2004) (глибокий теоретичний аналіз великого масиву першоджерел (464 назви) із порушеної проблеми див. у Ю. Комишан (2021)). Незважаючи на розлогість публікацій про Г. Левченка, сучасники з кожним роком гостріше відчуватимуть феноменальність його неповторної особистості, значущість багатогранної діяльності митця, відкриватимуть у своїх спогадах найтонші нюанси спілкування з маестро.

Мета статті – розкрити феномен особистості Г.С. Левченка в ході узагальнення власного досвіду сорокарічної співпраці з ним у ПНПУ ім. В. Г. Короленка.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, абстрагування, систематизація, порівняння) та емпіричні (ретроспективний аналіз і узагальнення власного педагогічного й життєвого досвіду, спостереження, бесіди, нарративний метод) з метою розкриття феномену особистості митця.

Виклад основного матеріалу. У статті поняття «феномен» (гр. *phainomenon* дослівно перекладається як «те, що з'являється») розглядається відповідно до загальноприйнятого тлумачення – «незвичайний, винятковий, рідкісний; визначний за своєю характеристикою, якість, властивостями, впливом тощо, наприклад, феноменальна людина» (Семотюк, 2017, с. 587). Проаналізуємо, у чому ж саме проявився феномен особистості Григорія Семеновича Левченка.

Формування особистісних якостей митця відбувалося впродовж трагічних 30-х років ХХ століття. Народившись у селянській сім'ї 1933 року, він зростав в умовах важкої селянської праці, пізнаючи ціну хлібу та доброму слову, а також надійності тих, хто в нелегкий час завжди був поруч. За тієї доби люди підтримували одне одного, бо інакше неможливо було б вижити, а втішались та ділили свої радощі й тугу з рідною піснею. З дитинства маленький Григорій горнувся до співу, завмираючи під матусину колискову, прислухаючись до дзвінкоголосого хору односельців, а в три рочки взяв до рук маленьку гармошечку, намагаючись несміливо акомпанувати й собі. Так назавжди оселилася в чутливому серці хлопчика українська народна пісня. Рідна мова, милозвучна, барвиста, багата, дотепна, іноді усміхнено-іронічна, але незмінно влучна, життєдайним джерелом омивала кожну клітиночку малюка. Око бавили розкоші рідної природи, що пестила, надихала й єдналася в гармонійному співзвуччі з неповторним українським мелосом. Так на трьох непохитних стовпах – Пісня, Мова, Природа Землі-неньки – зростала особистість Григорія Левченка. Згодом маестро ділився зі студентами своїми відкриттями: «Вийдіть у степ, вдихніть на повні груди повітря, настоящего на пахощах різнотрав'я й польових квітів, і ви збагнете звідкіля в українців “грудний спів” і співуча мова» (Левченко, 2007, с. 5).

Особливі випробування припали на долю Г. С. Левченка в роки війни. Хоча він про них мало розповідав, але війна загартувала волю, витривалість, навчила боротися й перемагати, ставити мету й досягати, відповідати не лише за себе, але й за близьких, бо один чоловік залишився в хаті – семирічний Григорій, а батька забрали на фронт. Вольові якості Григорія Семеновича вповні проявилися під час служби в армії, де він успішно закінчив авіаційну школу механіків і школу повітряних стрільців-радистів, літав на Іл-28. «Але навіть із-за хмар він шукав очима землю. Ще кращою вона здавалася йому з висоти. У такі хвилини з грудей виривалася пісня... Вона й не пустила юнака у захмарні далі» (Гайдамака, 2004, с. 22).

Бажання залюбити в Україну весь світ, передати людям свою відданість українській народній пісні не могло не привести

Г. С. Левченка в педагогіку, спочатку на роботу в дитячу музичну школу, а пізніше – у вищий навчальний заклад. Наше перше знайомство з Григорієм Семеновичем відбулося 1979 року в педагогічному інституті. Привітний, доброзичливий чоловік середнього росту з виразними яскраво-голубими очима, у костюмі приглушених тонів і білій вишиванці вразив стриманою шляхетністю. Мені надзвичайно пощастило понад сорок років співпрацювати з педагогом-митцем і спостерігати за розквітом його багатогранних обдарувань – організаторського, мистецького, педагогічного й наукового.

Г. С. Левченко – прекрасний організатор. Завдяки йому, а також великій підтримці Першого секретаря Полтавського обкому партії Федора Трохимовича Моргуна та незабутнього ректора педагогічного інституту Івана Андрійовича Зязюна був створений народний хор «Калина». Про перші кроки колективу згадує І. А. Зязюн (2000) у відомій праці «Педагогіка добра». На одному з концертів у театрі ректор почув яскравий і високопрофесійний виступ ансамблю пісні і танцю Полтавського м'ясокомбінату «Горлиця», кожна пісня яких «викликала овації в залі і повторне виконання всіх творів», дізнався про талановитого керівника Г. С. Левченка та запропонував йому організувати український народний хор у педагогічному інституті. На початку створення нового колективу ректор взяв на себе обов'язки старости, брав участь у прослуховуванні й відборі претендентів, «першим заспівав сам» (Зязюн, 2000, с. 211-215). Митець «довіку вдячний» мудрим очільникам. У книзі «Сповитий вітрами», написаній за спогадами маестро, читаємо: «Федір Моргун любив «Калину». Траплялося, ідучи з роботи, завертав до педагогічного інституту. Тихенько сідав біля дверей аудиторії, де проходила репетиція «Калини», і слухав» (Гайдамака, 2004, с. 62).

Утримувати великий мистецький колектив важко не лише в організаційному, але й у матеріальному плані, зокрема забезпечити його сценічними костюмами. Ескізи головних калинянських костюмів, які стали визитківкою «Калини», розробив відомий полтавський художник Є. В. Путря (Зязюн, 2000, с. 214). Майстри факультету технологій і дизайну виготовили для хору другий комплект костюмів. Кожен елемент одягу та прикрас

Григорій Семенович ретельно обговорював із відповідальним майстром, а взуття замовили й пошили найкращі фахівці столичної фабрики театрального реквізиту.

Багато теплих спогадів залишилося в мене про численні поїздки українського народного хору до країн Європи – Австрії, Бельгії, Німеччини, Болгарії, Франції, Швейцарії, Польщі, а також його концертну діяльність на Полтавщині. На мій погляд, доленосною для організації зарубіжних гастролей колективу стала зустріч Григорія Семеновича з керівником австрійського народного хору Гансом Замхабером у Польщі 1990 року. Прекрасний спів «Калини» полонив австрійського митця і він запросив хор до Австрії. Завдяки поїздкам у Сант-Марієнкірхен репертуар хору збагатився духовними творами Д. С. Бортнянського та А. Л. Веделя. На все життя запам'яталося виконання «Калиною» безсмертного твору М. В. Лисенка «Молитва за Україну». Зарубіжні слухачі не відпускали артистів, вимагали повторювати надскладніший твір багато разів, але щораз хор звучав краще й досконаліше, ніби «калинянам» допомагали небесні сили.

Пригадуються поїздки до малої батьківщини маестро на Пирятинщину в село Грабарівку, де за його ініціативи щорічно проводився Обласний фестиваль народної пісні «Калинові гуляння». Із величезною шанобою, традиційним хлібом-сіллю професора зустрічали друзі дитинства й односельці, ставочок і батьківська хатка, прикрашена до свята турботливими руками місцевих жінок. Він доземно вклонявся рідному обійстю, перед його порогом хор виконував улюблені пісні батьків – так починався фестиваль у Грабарівці. Концерт української народної пісні звучав просто неба на низенькій сцені, над ставом, в обіймах посаженого студентами молоденького калинового гаю, який охороняли верби-велетні – свідки дитинства митця. Це було свято-вдячність Григорія Семеновича рідній пісні, землі, батькам, односельцям, друзям, «калинянам», всім людям, хто підтримував його у «сродній» праці.

Г. С. Левченко з хором завжди були жаданими гостями на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних семінарах, конференціях, форумах, що відбувалися на нашому факультеті технологій і дизайну. Яскраві, захопливі концерти проходили з

незмінним успіхом, жоден із слухачів не залишався байдужим. Цікаво було спостерігати за учасниками наукових заходів – поважними академіками, професорами, доцентами, які не лише самовіддано аплодували, підспівували з дитинства знайомі пісні, але й сидючи підтанцьовували, не в змозі протистояти потужній енергетиці народного мистецтва, виконавців і мага-диригента.

Григорій Семенович – педагог за покликанням. Робота зі студентами стала його життям. І не дивно, що викладацьку, дослідницьку й організаційну діяльність маестро перетворив на справжнє мистецтво. Професор виховував у майбутніх учителів серйозне, вдумливе ставлення до своєї професії, любов до дітей і батьків, почуття відповідальності, прагнення до творчості, а головне – відданість Батьківщині, її національній культурі, українській народній пісні, неповторній мові, традиціям і звичаям свого народу.

Педагог стверджував, що нейтральних пісень не буває, кожна з них обов'язково «щось виховує, чогось навчає». Розповідаючи історію тієї чи іншої пісні, митець намагався пробуджувати у своїх вихованців уяву, переживання краси виконуваного твору. Григорій Семенович наставляв: «Не співайте, заплачте...» чи «Вдумайтеся, про що ви співаєте!». Учасники народного хору багато разів чули настанови маестро: «Не можна зупинятися на досягнутому, необхідно постійно вдосконалюватися» або «Прийшли на репетицію – працюйте так, щоб вийти з неї збагаченими новими знаннями й уміннями! Не сумнівайтеся, я також навчаюся разом із вами» (Сулаєва, 2011, с. 79-80).

На мою думку, Г. С. Левченкові належить авторська система виховання, яка увібрала в себе найкращі традиції гуманної, особистісно-орієнтованої педагогіки. Як викладач і керівник він був дуже вимогливим, але справедливим і демократичним (згадаймо відомий макаренківський принцип – «якомога більше вимогливості до людини і якомога більше поваги до неї»). Так, у гастрольних поїздках українського народного хору «Калина» за кордон я мала можливість спостерігати розважливі, гуманні й доброзичливі стосунки Григорія Семеновича з «калінянами». Він опікувався щонайменшими дрібницями їхнього перебування поза рідною домівкою: де живуть, що їдять, як почувуються, чим збагатились, що подивились... Керівник, як турботливий батько,

любив усіх своїх «калінян», і вони щиро відповідали йому взаємністю, з розумінням і вдячністю заглиблювались у світ прекрасного, дарований і шанований учителем. Педагог-митець був переконаний, що керівник і викладач має бути прикладом для студентів, оприявлювати найкращі якості та цінності у спілкуванні та роботі з ними, бо майбутні вчителі передаватимуть їх прийдешнім поколінням.

Зосібна відзначимо 1981 рік, коли заслужений працівник культури України, заслужений діяч мистецтв України Г. С. Левченко очолив секцію музики при кафедрі педагогіки і методики початкового навчання психолого-педагогічного факультету ПДП ім. В. Г. Короленка. У 1982 році секцію було реорганізовано в кафедру музики і співів, 2004 року – кафедру музики (Левченко, Дем'янюк, Вовченко, Гайдамака, Лобач, 2020). Для митця почався принципово новий етап професійної діяльності – керівництво важливим підрозділом вищого навчального закладу, його науковою та науково-методичною роботою. Він ніколи не лякався невідомого, а навпаки, незвідане приваблювало й притягувало допитливого від природи Григорія Семеновича. І в науковій діяльності він був прикладом для своїх колег. 1981 року вийшла друком його праця «До вершин духовності», провідна ідея якої – «вивчення впливу народнопісенних творів на формування національної культури і розвиток духовності учнівської та студентської молоді» (Комишан, 2021, с. 37). Порушена проблема на десятиліття визначила напрям науково-дослідної діяльності кафедри – «Естетичне виховання сучасної молоді засобами українського народного мистецтва».

За керівництва Г. С. Левченка на кафедрі створено високо-професійний викладацький склад: професори і доценти, доктори і кандидати наук, заслужені артисти і заслужені працівники культури України. На кафедрі працювали Герой України, народна артистка Раїса Кириченко; доктор мистецтвознавства, професор Київської і Львівської консерваторій О. С. Цалай-Якименко; доктор педагогічних наук, професор О. М. Отич; професор Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського Л. А. Гнатюк; заслужений діяч мистецтв України, композитор, лауреат Міжнародного відкритого рейтингу популярності та якості «Золота фортуна» О. І. Чухрай; заслужені артисти України

В. П. Путько та Л. Г. Лук'янова (у минулому «калинянка»); музикознавець, член Національної спілки композиторів України, знавець музичного краєзнавства О. В. Чепіль і багато інших талановитих митців і вчених.

Науково-дослідна діяльність кафедри під орудою Г. С. Левченка з кожним роком посилювалась. Завідувач кафедри отримав учене звання професора (1992), викладачі М. О. Герасименко, П. Т. Лиманський, Є. І. Тягло, О. О. Лобач (1992–1995) – звання доцента. Григорій Семенович багатьох колег спонукав вступати до аспірантури, а згодом – докторантури. Нині п'ятнадцять кандидатів і докторів наук завдячують йому науково-професійним зростанням, радістю творчих пошуків у відкритті Істини та Краси.

Плідно працюючи під керівництвом Г. С. Левченка, колектив кафедри неодноразово посідав високі сходинки в наукових рейтингах університету, організував дев'ять резонансних наукових конференцій, зокрема проведення 1999 року першої в Україні та Європі Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті В. М. Верховинця, славетного українського педагога, вченого й митця «Формування національної культури молоді засобами народного мистецтва в контексті творчої спадщини В. М. Верховинця». У ній взяли участь науковці та художня інтелігенція не лише України, але й зарубіжжя, що яскраво засвідчило потужні міжнародні зв'язки знаного в Європі професора. Проведення конференції спонукало до відкриття на психолого-педагогічному факультеті єдиного в Україні Музею В. М. Верховинця та українського народного хору «Калина» (Левченко, Дем'янюк, Вовченко, Гайдамака, Лобач, 2020). До слова, навіть на малій батьківщині Василя Миколайовича (с. Старий Мізунь Івано-Франківської області) немає його музею.

Г. С. Левченко ініціював публікацію викладачами авторських навчальних програм з усіх професійно-орієнтованих музичних дисциплін, де кожен узагальнив власний мистецько-педагогічний досвід і найсучасніші напрацювання з музичної педагогіки. Він спонукав колег до оприлюднення науково-методичних праць. І традиційно перший посібник «Хорове диригування» (1995 р.) належав Григорію Семеновичу та його спільникам по музичному цеху П. Т. Лиманському і Є. І. Тяглу. Педагог прагнув того, щоб у змісті професійної підготовки вчителя музичного мистецтва, а

також естетичного виховання кожного українського вчителя переважала рідна пісня. В численних навчальних книгах Г. С. Левченка оприлюднено зібрані ним народні пісні полтавського краю («На козака пригодонька», 1998; «Червона калина – полтавська земля», 2000; «Сольфеджіо на основі народних пісень Полтавщини», 2002; «Стоїть гора високая», 2003; «Народні пісні Полтавщини», 2006; «Ой у лузі та ще й при березі», 2006; «Розмай вуличних передирок», 2015; «Козацька слава», травень 2022 року та багато інших). У жодній публікації професор не зраджує своїй педагогічній і мистецькій місії – зберігати, розвивати та популяризувати українську народну пісню. Він опрацював і запровадив у навчальний процес різноманітні жанри музичного фольклору, майже кожну з пісень митець аранжував, огранив, перетворив народний алмаз на коштовну перлину, запропонувавши, на переконання музикознавця Л. А. Гнатюк (2000), «нові, оригінальні методи обробки пісенного джерела» (с. 9). Нині посібники Г. С. Левченка активно використовуються в навчальному процесі не лише викладачами кафедри музики, але й багатьма фахівцями інших закладів вищої та передвищої освіти України, вчителями музичного мистецтва, керівниками вокальних і хорових гуртків, педагогами мистецьких шкіл.

Окрім професійних якостей, феномен Г. С. Левченка яскраво виявлявся в його суб'єктивних унікально-характерних рисах. Григорій Семенович – особистість велична і неординарна, вірець професіоналізму й фанатичної відданості улюбленій справі, невичерпна скарбниця світлого розуму, щирості й доброти, дотепності й гумору, надзвичайної працездатності й цілеспрямованості, сумлінності й відповідальності. Він був для студентів і колег джерелом мистецьких ідей і досвіду, життєвої мудрості та людської шляхетності. Митець щедро й уміло дарував свій талант і багатство душі студентам і «калінянам», рідним і друзям, колегам і поціновувачам його творчості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, феномен особистості Г. С. Левченка (1933–2022), українця-патріота, Вчителя з великої літери, майстра хорового мистецтва, дослідника вітчизняного музичного фольклору, композитора, аранжувальника, громадського діяча полягає в її унікальній цілісності, яка ґрунтується на трьох визначальних цінностях – українській народній пісні, рідній мові та Україні. Митець убачав свою місію

у збереженні, розвитку й популяризації національної пісенної культури, що успішно реалізовував у своїй багатогранній діяльності – організаційній, навчальній, виховній, методичній, мистецькій і науковій. У кожній з них професор яскраво продемонстрував творчий підхід, результатом упровадження якого є авторські навчальні посібники, а також оригінальні педагогічні, мистецькі й менеджерські методи, прийоми, засоби і навіть системи, які чекають на своє подальше осмислення, узагальнення й аналіз.

І доки ступають нашою землею шанувальники Маестро і надихає своїм співом український народний хор «Калина», доки чарує світ пісенне диво України і стверджується славетний Полтавський педагогічний, доти житиме в серцях Велетень хорového мистецтва – Григорій Семенович Левченко.

Список використаної літератури

- Болгов, Г. (Автор-упоряд.). (2004). *Хто є хто на Полтавщині. Видатні земляки: довідково-біографічне вид.* (Вип. II). Київ: Бліц-Принт.
- Гайдамака, В. М. (2004). *Сповитий вітрами*. Полтава: Дексі-прінт.
- Гнатюк, Л. А. (2000). Майстер пісенного дива. В кн. Левченко, Г. С. *Червона калина – полтавська земля: збірник творів з репертуару українського народного хору “Калина”* (с. 5-22). Полтава: ПДПУ імені В. Г. Короленка.
- Зязюн, І. А. (2000). *Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб.* Київ: МАУП.
- Комишан, Ю. В. (2021). *Мистецько-педагогічна діяльність Григорія Левченка*. (Дис. д-ра філософії). Полтавський нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава.
- Лабінський, М.Г., Мурза, В.С. (Упоряд.), Кудрицький, А.В. (Ред.). (1992). *Митці України: енциклопедичний довідник*. Київ: Муз. Україна.
- Левченко, Г. С. (2007). *Спогади, роздуми, погляди, поради: художньо-методичні нариси*. Полтава: ПФ «Форпіка».
- Левченко, Г. С., Дем’янюк, Н. Ю., Вовченко, С. В., Гайдамака, В. М., Лобач, О. О. (2020). *Кафедра музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка: ретроспективний аналіз: монографія*. (2-ге вид.). Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Семотюк, О. П. (Уклад., ред.). (2017). *Сучасний словник іношомовних слів*. Харків: Ранок.
- Скрипник, Г. (Гол. ред.). (2011). *Українська музична енциклопедія*. (Т. 3: Л – М). Київ: ІМФЕ НАНУ.
- Сулаєва, Н. (2011). Аксіологічні виміри педагогічної діяльності Г. Левченка в українському народному хорі «Калина» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. *Молодь і ринок*, 9, 77-81. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2011_9_18

Valentyna Tytarenko

PROFESSOR HRYHORII LEVCHENKO'S PERSONALITY PHENOMENON

The article reveals Professor Hryhorii Levchenko's (1933-2022) personality phenomenon, who was a teacher, choirmaster, composer, researcher of national musical folklore, public figure, founder and artistic director of the Ukrainian folk choir “Kalyna” of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (1979-2022). The author has shared her own memories of the pedagogue-artist, summarized the forty-year experience of her cooperation with H. Levchenko, and convincingly proved the unique integrity of his bright personality. The phenomenon of the artist's personality is based on three defining values:

Ukrainian folk song, mother tongue, and Ukraine. It is also characterized by his unique personal qualities. It is emphasized that the artist saw his mission in the preservation, development, and popularization of the national song culture, which he successfully implemented in his multifaceted activities: organizational, educational, upbringing, methodical, artistic, and scientific. In each of them, the professor vividly demonstrated a creative approach. The result of the implementation of the creative approach is the author's educational manuals and musical works, arrangements, and processing of Ukrainian folk songs, original pedagogical, artistic, and managerial methods, techniques, and tools, as well as a unique system of educating the future teacher. They are waiting for further understanding, generalization, and theoretical analysis.

Keywords: *Hryhorii Levchenko; personality phenomenon; Ukrainian folk choir "Kalyna"; The Department of Music; Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University; the teacher's organizational, educational, upbringing, and scientific activity.*

References

- Bolhov, H. (Avtor-uporiad.). (2004). *Khto ye khto na Poltavshchyni. Vydadni zemliaky [Who is who in Poltava Oblast. Outstanding compatriots]: dovidkovo-biohrafichne vyd.* (Is. II). Kyiv: Blits-Prynt [in Ukrainian].
- Haidamaka, V. M. (2004). *Spovytyi vitramy [Wrapped by the winds]*. Poltava: Deksi-print.
- Hnatiuk, L. A. (2000). Maister pisennoho dyva [Master of the song miracle]. In Levchenko, H. S. *Chervona kalyna – poltavska zemlia [Red viburnum – Poltava land]: zbirnyk tvoriv z repertuaru Ukrainskoho narodnoho khoru "Kalyna"* (p. 5-22). Poltava: PDPU imeni V. H. Korolenka. [in Ukrainian].
- Komyshan, Yu. V. (2021). *Mystetsko-pedahohichna diialnist Hryhoriia Levchenka [Hryhorii Levchenko's artistic and pedagogical activity]* (PhD diss.). Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. Poltava [in Ukrainian].
- Labinskyi, M. H., & Murza, V. S. (Comps.), Kudrytskyi, A. V. (Ed.). (1992). *Myttsi Ukrainy [Artists of Ukraine]: entsyklopedychnyi dovidnyk*. Kyiv: Muz. Ukraina [in Ukrainian].
- Levchenko, H. S. (2007). *Spohady, rozdumy, pohliady, porady [Memories, thoughts, views, advice]: khudozhno-metodychni narysy*. Poltava: PF "Forpika" [in Ukrainian].
- Levchenko, H. S., Demianko, N. Yu., Vovchenko, S. V., Haidamaka, V. M., & Lobach, O. O. (2020). *Kafedra muzyky Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. H. Korolenka: retrospektyvnyi analiz [Department of Music of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University: retrospective analysis]: monohrafiia* (2-he vyd.). Poltava: PNPU imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian].
- Semotiuk, O. P. (Comp., ed.). (2017). *Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv [Modern dictionary of foreign words]*. Kharkiv: Ranok [in Ukrainian].
- Skrypnyk, H. (Ed.). (2011). *Ukrainska muzychna entsyklopediia [Ukrainian musical encyclopedia]*. T. 3: [L – M]. Kyiv : IMFE NANU [in Ukrainian].
- Sulaieva, N. (2011). Aksiologichni vymiry pedahohichnoi diialnosti H. Levchenka v ukrainskomu narodnomu khori «Kalyna» Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. H. Korolenka [Axiological dimensions of the pedagogical activity of H. Levchenko in the Ukrainian folk choir "Kalyna" of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University]. *Molod i rynek [Youth and the market]*, 9, 77-81. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2011_9_18 [in Ukrainian].
- Ziaziun, I. A. (2000). *Pedahohika dobra: idealy i realii [Pedagogy of goodness: ideals and realities]: nauk.-metodychnyi posib*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].

Одержано 08.09.2023 р.